
Lepa MLAĐENović¹

ADRIJEN RIČ (1929–2012) – SEDAM BELEŽAKA O ADRIJEN RIČ

I ADRIJEN RIČ

Adrijen Rič (Adrienne Rich) je pesnikinja i feministička esejistkinja – jedna od onih koje su uvele temu potčinjenosti žena i lezbejki u srž poezije. Feministkinje, lezbejke, antirasistkinje, antifašistkinje i antiratne aktivistkinje vole je zato što je o ovoj tematici detaljno i ozbiljno pisala u sedam knjiga eseja i dvadeset pet knjiga poezije. Rođena je 16. maja 1929. godine u Baltimoru, a umrla 27. marta 2012. u gradu Santa Kruz u Kaliforniji. Buran život ove angažovane pesnikinje i predavačice presudno je obeležila njena vrlo rana politička aktivnost u Novoj levici, zatim u pokretu za građanska prava i u feminističkom pokretu. Godine 1974. izdala je knjigu *Ronjenje u propast* (*Diving into the Wreck*), koja se često opisuje kao ‚ljuta‘ ili kao feministička, a za koju joj je zajedno sa Alenom Ginzbergom (Allen Ginsberg) dodeljena Nacionalna nagrada za poeziju.² Međutim, Adrijen Rič je odbila da ovu nagradu uzme lično, već ju je podelila sa spisateljicama koje su te godine, takođe, bile predložene za nagradu, Alis Voker (Alice Walker) i Odri Lord (Audre Lorde). Nakon toga će istu nagradu dobiti još dva puta, a 1997. godine odbija Nacionalnu medalju za umetnost iz protesta prema zvaničnoj politici Sjedinjenih Država, zbog koje ju je, kako kaže u mnogim pesmama, bilo sramota.

1 E-mail: lepamladjenovic@gmail.com

2 Nacionalna književna nagrada za poeziju (*National Book Award for Poetry*) dodeljuje se u SAD od 1950, sa pauzom od 1985. do 1990. Za sve ove godine pripala je pesnikinjama prosečno svaki šesti put. Adrijen Rič je ovu nagradu dobila tri puta: 1974., 1991. i 2011.

Već u drugoj polovini šezdesetih godina dvadesetog veka, počinje da predaje i do kraja života biće predavačica na brojnim univerzitetima u SAD (Kolumbija, Gradski koledž u Njujorku, Ratgers, Kalifornijski univerzitet u Santa Kruz i drugi).

Bila je udata i majka je tri sina. Kako je sedamdesetih sve više bila angažovana u društvenim pokretima, a sve manje vezana za svog supruga, njih dvoje se rastaju 1976. godine. Posle razvoda, slede dva važna događaja. Njen bivši muž izvršava samoubistvo, o čemu je Adrijen Rič pisala u svojoj poeziji. Drugi važan trenutak je početak zajedničkog života sa spisateljicom Mišel Klif (Michelle Cliff).

O svom iskustvu majčinstva napisala je 1976. godine odličnu knjigu *Od žene rođene: majčinstvo kao iskustvo i institucija*.³ Kasnije će se pojaviti dve izvanredne knjige njenih istorijskih eseja koje su postale feministički klasici (cf. Rich 1979a; 1994a). Početkom osamdesetih godina prošlog veka, zbog reumatskog artritisa autorke, Adrijen Rič i Mišel Klif se sele iz Njujorka u topliju Kaliforniju gde će zajedno živeti do njene smrti. Za svoj ogroman, rekla bih revolucionarni rad, dobila je ukupno 22 nagrade i počasti.

II MART 2012.

Marta 2012. godine, upravo tih dana kada je Adrijen Rič umrla, feministička aktivistkinja i spisateljica iz Njujorka Iv Ensler (Eve Ensler) predstavila je *Vaginine monologe* u prepunoj sali niškog Narodnog pozorišta. Feministkinje su proslavljale svoja ženska tela u centru grada! Rada Borić, Iv Ensler i ja pričale smo u jednom kafiću o tome kako je Adrijen Rič dala značenja našoj feminističkoj politici i kako je bila inspiracija za *zajednički svet žena* (Rich 1979b). Te noći u Nišu, Iv Ensler je napisala tekst povodom smrti Adrijen Rič za londonski *Guardian*, u kome citira sledeće stihove Adrijen Rič:

*Trenutak kada osećanje uđe u telo
je politički.
Ovaj dodir je politički.*⁴

3 Prevod ove knjige će se uskoro pojaviti u Beogradu.

4 Cf. Rich 1971.

Iv Ensler zatim kaže: „Iznova sam čitala ove reči hiljadu puta kao da bi ponavljanje nekako rastopilo linije između ličnog i političkog, pojedinačnog i kolektivnog, privatnog i javnog, tela i zemlje” (Ensler 2012).

III DVADESET JEDNA LJUBAVNA PESMA

Cela jedna generacija feministkinja lezbejki odrasla je u politici i poetici Adrijen Rič i Odri Lord. Ja sam jedna od njih. Prvi stih Adrijen Rič koji sam čitala nebrojeno puta bio je iz *Dvadeset jedne ljubavne pesme*⁵:

*Pravila pucaju kao toplomer,
živa se prosipa po išpartanim sistemima,
mi smo u zemlji bez jezika
bez zakona,
...
šta god radimo čista je invencija
mape koje su nam dali zastarele su
već godinama.*

Tako smo živele mi lezbejke osamdesetih u Jugoslaviji – ništa pre nas, nijedna smernica, nijedna komšinica lezbejka, nijedan tekst na ,našem’ jeziku. Sve što smo radile bilo je čista invencija. A svaka je u početku mislila da je jedina lezbejka na svetu. Nosile smo ogromno uzbuđenje u telima, ljubav bez imena, sreću novog erotskog dodira koju je čuvala samo svetlost lune. Sredinom osamdesetih, već je bilo nas koje smo se prepoznale u feminističkim grupama u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Tada će, iz ogromne žudnje za susretom, nastati i prve lezbejske grupe u zemlji, *Lilit LL* u Ljubljani i *Lila inicijativa* u Zagrebu.

IV PRISILNA HETEROSEKSUALNOST I LEZBEJSKA EGZISTENCIJA

A onda, devedesete godine, otkrila sam istorijski tekst *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija* (Rich 1994b; 2002). Čitala sam ga više puta i ubrzo počela da ga prevodim na maminom kompjuteru, koji je tada imao flopi diskove, uveče kasno kada ga više niko nije koristio. Taj tekst je promenio moj život.

5 Cf. Rich 1978a i Rič 2008.

Prvo, Adrijen Rič mi je pokazala da sve ono što sam znala o feminističkoj analizi potčinjavanja i prisvajanja ženskog tela nije dovoljno. Naime, nedostajala je dimenzija prisilne heteroseksualnosti. *Heteroseksualnost je nasilna politička institucija kojom su obezbeđena muška prava nad telesnom, emotivnom i ekonomskom dimenzijom žena.* Tekst počinje beskrajnim nabranjem raznih oblika muškog nasilja nad ženama i negiranja ženske seksualnosti kao primerima ove duboke heteroseksualne zavere. Ništa više u mom pogledu na svet nije bilo isto. „Puklo” mi je pred očima da je patrijarhat sistem sa ciljem da žene ne samo budu posedovane od muškaraca, nego da taj odnos zavisnosti i ropstva bude zapečaćen heteroseksualnom žudnjom. Ne samo da ćete od jednog roda biti potčinjene nego ćete se zaljubljevati u potčinitelje. Kakva prevara!

Drugo, Adrijen Rič nam je u ovom radu podarila pojam *lezbejskog kontinuuma* i podsetila nas da je uvek bilo žena koje su se nežno volele, ljubile, podržavale i brinule jedna za drugu. Isto tako, reći će ona, žene su uvek morale da kriju svoje saradništvo i nežnost. *Povezanost između i među ženama izaziva najviše straha, najviše je problematična i u isto vreme je potencijalno najveća snaga za promene na planeti.*

Treće, dala nam je i pojam *lezbejske egzistencije* koji obuhvata i sadašnji proces kreiranja novog postajanja lezbejkom u mizoginičnom, a ona bi rekla, u ginofobičnom svetu, i činjenicu istorijskog prisustva lezbejki. Biti lezbejka nije samo životni stil niti samo seksualna orijentacija.

Kompletan tekst *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija* prevela sam sa još jednom aktivistkinjom, ali počeo je rat i više nisam u sebi imala mesta i snage za njegovo sređivanje. Uskoro su stigli kompjuteri sa drugom vrstom disketa, i prevod je ostao u mom telu. Više godina kasnije, aktivistkinje lezbijske grupe *Kontra* u Zagrebu odlučile su da izdaju ovaj istorijski tekst koji je u mnogim zemljama preveden u kuhinjama uz puno entuzijazma (cf. Rich 2002). Predivna žuta knjižica objavljena je 2002. godine. Na koricama je strip Katrin Kremmler (Katrin Kremmler), mlade lezbejske umetnice iz Nemačke.

V BELEŠKE O LAGANJU

Drugi tekst koji ima istorijsko mesto u lezbejskom pokretu je „Žene i čast: beleške o laganju” (Rič 1997), sa kojim sam se prvi put susrela na sastancima

feminističke grupe *Žena i društvo* u Studentskom kulturnom centru krajem osamdesetih. Tekst nam je na engleskom donela Slađana Marković, i nas nekoliko smo satima diskutovale šta to znači kada si u lezbejskom odnosu i koju to drugačiju feminističku etiku zastupaš? (Rich 1979c). Da li utvrđuješ onaj isti već poznati moral muževa koji menjaju i skrivaju jednu ljubavnicu za drugom? Ne, Adrijen Rič u ovom tekstu odbija patrijarhalne oblike kontrole i zloupotrebe moći, ne prihvata da jedna drugu stavljamo u situacije poniženja i govori o funkcijama laganja u odnosu. Feministička etika počiva na raspodeli moći i na odgovornosti – moji izbori su novi svet koji želim za sebe i za nas. *Biram da ovde hodam.*

Kasnije su tekst sjajno prevele feministkinje Nataša Milenković i Milica Minić, i objavile smo ga u *Feminističkim sveskama* za vreme rata. Država u kojoj smo tada živele izgledala je sve gore, i proizvodila je fašizam koji se na početku jedva prepoznavao. Žarana Papić je to zvala *šibicarski fašizam*. Da malo pojasnim. Osamdesetih su neki muškarci zarađivali tako što su šibicarili na ulici. Imali bi tri kutije za šibice, tada su sve bile indigo plave. Stavili bi kliker ili smežuranu kuglicu od papira ispod jedne od kutija i onda bi vrteli sve tri, a ti bi trebalo da pogodiš gde je kliker. Na početku bi rekli pravila igre: prvo uložiš novac i ako pogodiš ispod koje kutije je kuglica, tvoje je duplo, a ako ne pogodiš, novac uzima šibicar. Međutim, kad igra krene, više ništa nije po pravilima igre. Šibicar ima saradnika koji te ili ometa ili navodno savetuje, i tako dalje. Šibicar bi sve preokrenuo dok si rekla piksla, i na kraju bi uvek on dobio i sav novac, a ti bi ostala zapanjena i prevarena. To je metafora koju je naša draga Žarana Papić, feministička antropološkinja, koristila da nam pojasni gde mi u sviri živimo. Dakle, dok nas je proizvodnja varanja u Srbiji šibala, mi smo u *Labrisu*, našoj feminističkoj lezbejskoj grupi istraživale nove etike. Sećam se da smo jedne godine u stanu Centra za ženske studije u Vlajkovićevoj ulici imale radionicu koju ću pamtititi celog života. Ljiljana Živković je tada bila koordinatorka Labrisa, i nas dve smo vodile radionicu iskustva. Pitanje je bilo: *Šta bi svaka od nas uradila u sledećoj situaciji: Ako su A i B u lezbejskom odnosu zajedno već pet godina, a A se zaljubi u C i sa njom vodi ljubav, šta bih ja uradila da sam na mestu A, na mestu B ili C?* Dok je država vežbala šibicarenje, mi smo se vežbale za jedan drugi moral, za jednu drugu državu. Radionica je trajala više od tri sata, u susretu feministkinja i onih koje nikad nisu ništa čule o feminizmu, a kamoli o Adrijen Rič i njenom tekstu koji su već neke od nas

držale za lezbejski zakon. Dakle, evo jednog odgovora: *Neće se ljubavnica C ni dogoditi dok sam ja A*. To je rekla jedna radikalna feministkinja lezbejka, i kada je to izgovorila nastao je žagor, *Kako! Zašto da propustiš šansu! Otkud ti to znaš?!* Ona se smeškala simpatično i govorila *Znam! Usledili su odgovori, Pa trebalo bi da popričam sa partnericom B o C ali ne znam kako, to je skoro nemoguće*. Tada je jedna nova učesnica rekla, *Tu nema nikave priče, čemu uopšte ova radionica, A je sa B i sa C i ništa nikome ne govori!* Feministkinje lezbejke su odgovarale, *Ne može tako, ako sam ja C, zašto da živim u laži, bolje da mi kaže*. Jel' kada razgovaramo jedna s drugom *...sve vreme pokušavamo da proširimo mogućnosti istine među nama*. Naša heriona Adrijen Rič rekla bi istorijsku rečenicu iz ovog dela: *Širimo mogućnosti istine među nama*.

Hvala Adrijen Rič što je izabrala da postoji među svojim prijateljicama baš ovakva kakva nam se dala. Kako nas je oplemenila i zajedno sa ostalima napravila celu jednu generaciju dobrih ljudi, feministkinja. „Mi koje nismo iste. Mi kojih je mnogo i koje ne želimo da budemo iste” (Rich 1994c).

VI NELOJALNE CIVILIZACIJI

Za vreme rata devedesetih štampale smo jednu po jednu *Feminističku svesku*. U početku, tim su činile Nadežda Četković, Slavica Stojanović, Jasmina Tešanović i ja, a kasnije su se pridružile i druge žene. U jednoj od svezaka iz 1998. godine, objavile smo prevod teksta „Nelojalne civilizaciji: feminizam, rasizam i ginefobija” (Rich 1979d). Prevela ga je sa uživanjem Ana Zorbić, feministička lezbejska aktivistkinja iz *Ženskog prostora* u Nišu (Rič 1998). Sećam se sopstvenog uzbuđenja dok sam čitala tekst. Niko mi do tada nije rekao da sam ja belkinja. A još manje da sam belkinja rasistkinja. Tako je! Šta ja znam o crnkinjama u svetu? Šta ja znam o Romkinjama u mom gradu, kako one žive, kako me vide? Kako da znam kada je u lektiri bilo samo brdo belih muških knjiga. Čija je to odgovornost?

Adrijen Rič je ovaj tekst napisala nakon dugih razgovora sa deset feminističkih autorki različitih boja/rasa koje su imenovane u uvodu. „Počecu tvrdnjom da sam rođena u rasističkom i patrijarhalnom domu, rasističkom i patrijarhalnom gradu i kulturi”. Jedna od njenih teza je teza o ‚belom solipsizmu’ koji opisuje kao perceptivnu praksu koja implicira da je perspektiva belih ljudi

univerzalna: to je „tendencija belih da govore, zamišljaju i misle kao da belost opisuje svet”. Da bi to još pojasnila, Adrijen Rič koristi i termin ‚slepilo za boju’ – ignorisanje rasnih razlika. Dok sam čitala ovaj tekst, stalno sam povezivala sebe u svojoj ulici sa Adrijen u njenoj, da bi mi tekst prošao kroz telo. Da bih se približila onome što je Adrijen Rič htela da mi kaže za Afroamerikanke, za Romkinje – da *slepilo za boju* prikriva parcijalnost percepcije belih. *Činjenica je da je ‚privilegija’ belkinja ili žena iz srednje klase smrtonosna igračka*. Sledeće pitanje je bilo, ako se složim s njom, ako osveščujem da sam i ja deo ovog slepila sa igračkom, šta mi je činiti? *Nelojalnost civilizaciji*, reći će Adrijen Rič! Kakva istorijska formulacija! Zamišljala sam kako je Adrijen na momenat stala na stranu domorotkinja koje se baškare na plaži i smeše belima: *Šta ćete sad? Mi feministkinje lezbejke nismo sa vama!* Cela istorija je bila toliko muška i toliko bela da bi me obuzela mučnina kada bih samo na tren to trebalo da osetim stomakom. Šta znači biti bela, osećati se belom u Srbiji? Kako to da nemam sećanje ni na jednu sliku iz porodice ili literature kako ne-bela i bela žena sede zajedno piju kafu i pričaju? Biti izdajica svoje rase – to nije samo koncept, za to je potreban konkretan odnos. Za mene je ovaj tekst Adrijen Rič bio početak političkog osvešćenja o sopstvenoj ulozi u diskriminaciji Romkinja i ja sam ga videla kao postavljeni zadatak. Kao početak nelojalnosti politici belosti.

*... to su tajne
posledice revolucije!
da se dve žene mogu sresti.⁶*

VII

(Lebdeća pesma, nenumerisana)⁷

*tvoj dodir na meni, čvrst, zaštitnički, traži
me, tvoj snažan jezik i vitki prsti
nalaze me gde sam te čekala godinama
u mojoj ružičastoj vlažnoj pećini – šta god se dogodi, ovo jeste.*

6 Cf. Rich 1975.

7 Cf. Rich 1978b.

LITERATURA

- Enslar, Eve. 2012. „My Hero: Adrienne Rich.” *Guardian* 6 April. <http://www.guardian.co.uk/books/2012/apr/06/my-hero-adrienne-rich-eve-ensler>
- Rich, Adrienne. 1971. „The Blue Ghazals.” In *The Will to Change: Poems, 1968–1970*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1975. „To Judith, Taking Leave.” In *Poems: Selected and New 1950–1974*. New York: W.W. Norton.
- Rich, Adrienne. 1978a. „Twenty-One Love Poems.” In *The Dream of a Common Language: Poems 1974–1977*. New York: W. W. Norton & Company.
<http://www.angelfire.com/weird2/dreamcatcherui/poetry/rich21.html>
- Rich, Adrienne. 1978b. „(The Floating Poem, Unnumbered).” In *The Dream of a Common Language: Poems 1974–1977*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1979a. *On Lies, Secrets, and Silence: Selected Prose 1966–1978*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1979b. „Conditions for Work: The Common World of Women.” In *On Lies, Secrets, and Silence: Selected Prose 1966–1978*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1979c. „Women and Honor: Some Notes on Lying.” In *On Lies, Secrets and Silence: Selected Prose 1966–1978*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1979d. „Disloyal to Civilization: Feminism, Racism, Gynephobia.” In *On Lies, Secrets and Silence: Selected Prose 1966–1978*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1994a. *Blood, Bread and Poetry*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1994b. „Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence.” In *Blood, Bread and Poetry*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 1994c. „Notes toward a Politics of Location.” In *Blood, Bread and Poetry*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rich, Adrienne. 2002. *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*. Zagreb: Kontra.
- Rič, Adrijen. 2008. „Dvadeset jedna ljubavna pesma.” *Polja: časopis za književnost i teoriju* LIII(454). <http://polja.eunet.rs/polja454/454-20.htm>
- Rič, Edrien. 1997. „Žene i čast: Beleške o laganju.” *Feminističke sveske* 7/8. <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-azc/femsveske/fs7/edrien.htm>
- Rič, Edrien. 1998. „Nelojalne civilizaciji: feminizam, rasizam, ginefobija.” *Feminističke sveske* 11/12. http://www.womenngo.org.rs/publikacije-azc/femsveske/FS_S11/RIC.htm